

Josip ŠIKLIĆ, Pazin

(izvor: IO DHK)

HRVATSKO ŠKOLSTVO U ISTRI OD SREDINE 19. STOLJEĆA DO 1918. GODINE

Hrvatska inteligencija podrijetlom iz seljačkih redova veoma uvjerljivo opovrgava uvriježeno mišljenje talijanskoga liberalno-nacionalnog/nacionalističkog građanstva da se istarski Slavi mogu civilizirati jedino ako se talijaniziraju. Postavku prema kojoj se talijanizacija poistovjećuje s civilizacijom tijekom povijesti potpuno je demantirao. Brojni su se hrvatski javni, kulturni i politički djelatnici civilizirali prema najstrožim mjerilima zapadne uljudbe, ostavši pritom nacionalno svjesni, ali se nisu potalijančili.

Tko nije obrazovan, nema zapravo obraz;
sveden je na polovicu, bez mogućnosti da puninu
svog bića ikad realizira. (Zdravko Zima)

Ideja o asimilaciji, o prelasku iz hrvatskoga u talijanski kulturni krug

Idejni začetnik i teoretičar istarskoga iredentizma Kopranić Carlo Combi (1827. – 1884.), koji se u istarsku povijest upisao izdanjem *Saggio di bibliografia istriana* (1864.), a još 1857. u prvome svesku zbornika *Porta orientale* (Rijeka, 1857. – 1859.) skicirao je, po njemu, neke važne odrednice istarske povijesti, iskreno vjerujući da je asimilacija Hrvata u talijanski nacionalni i kulturni korpus u interesu njih samih jer *talijanizirati se, znači civilizirati se*.

Pisac prvoga sintetičkog prikaza istarske povijesti (do 1815.), povjesničar i politički djelatnik, jedan od preteča i vođa iredentističkoga pokreta, Istranin iz Gologorice – Carlo De

Franceschi (1809. – 1893.), u pismu Pietru Kandleru (1804. – 1872.), talijanskome povjesniku i istraživaču starina, autoru monumentalne zbirke isprava *Codice diplomatico istriano* (1846. – 1852.), u kojoj nalazimo dokumente za povijest Istre od 50. godine poslije Krista do prve polovine 16. stoljeća, opisao je svoje shvaćanje, protivljenje i nadanja o rješavanju istarskoga etničkog, političkoga i kulturnog dualizma, rascjepkanosti i razapetosti između romanskoga i hrvatskoga (djelomice i slovenskoga) svijeta ovim riječima: „*Treba se zalagati za stapanje hrvatskog istarskog elementa i njegovo pretvaranje u talijanski. Talijanski je element neusporedivo učeniji, obrazovaniji i on će Hrvate (i Slovence) prije ili kasnije potpuno apsorbirati. Onaj tko je savjetovao da se u Istri otvore hrvatske škole napravio je vrlo veliku grešku... Naše nastojanje mora biti usmjereno prema težnji da se posvuda osnivaju talijanske škole...*“

Carlo De Franceschi je 1879. godine objavio svoje glavno djelo *L'Istria – note storiche*, prvi cjelovit i složen prikaz istarske povijesti, koje je posvetio *istarskoj mladeži* u čijoj da su svijesti *note storiche* (povijesne bilješke) *budile, uobličavale i jačale spoznaje o Istri kao neprijepornoj talijanskoj zemlji i amorfnoj masi slava*, koja i nije drugo doli *materijal za asimilaciju*.

Proces je uskoro zaustavljen, jer je i druga strana počela osnivati svoje škole i svoju ugroženu *seosku, pučku, usmenu, nepisanu i apolitičnu* kulturu pretvarati u novu kvalitetu, u *učenu, pisanu i politiziranu kulturu*. Tako je uspostavljena osebujna akulturacijska ravnoteža.

U drugoj polovini istarskoga *Ottocenta* hrvatska je inteligencija, ponajviše iz svećeničkoga staleža, pitanje širokih slojeva istarskoga seljačkog žiteljstva postavila na dnevni red politike, ljudskih i nacionalnih prava, dakle na dnevni red povijesti. Naime, istarski su Hrvati još polovinom devetnaestoga stoljeća smatrani *narodom bez povijesti*.

Koristeći se svim sredstvima da Slavene potisnu na rub društvenih zbivanja te da ih se, naročito Hrvate kojih je u Istri uvijek bilo najviše, otrgne od njihovih nacionalnih, hrvatskih korijena, potkraj 19. stoljeća Talijani i talijanaši spremaju projekt zamišljen kao protuudar hrvatskim nastojanjima za očuvanjem nacionalnoga identiteta. Naime, stanoviti Ivan Krstić, doveden iz Dalmacije, započinje u liburnijskoj Istri širiti promičbu prema kojoj Istrani nisu Hrvati već samo Istrani, „Istrijani“, a jezik im je čakavsko narječje. Na taj se način istarskim Hrvatima u svijest nije pokušalo samo usaditi uvjerenje da nisu Hrvati, nego im se nametao drugačiji obrazac ponašanja kako bi postali izolirani od hrvatske narodnosne zajednice, da bi ih se kasnije lakše potalijančilo odnosno nakraju asimiliralo. Uz stalnu propagandu, takvo je „mišljenje“ nažalost uhvatilo korijena, trajući u naznakama i u nekoj mjeri do danas, nanijevši određenu štetu istarskim Hrvatima. Tek će uz velike napore hrvatski narodni pokret, a osobito

veliki Viktor Car Emin, uglavnom uspjeti raskrinkati i razbiti tu opasnu floskulu. Koliko je nakana bila postala uvriježenom među Talijanima, govori primjerice istup talijanskoga ministra prosvjete Antonina Salvatorea Anilea u tamošnjem parlamentu 1922. godine, kada je iznio krivotvorinu, laž da se Hrvati u Istri prije svega smatraju Istranima („Istrijanima“), te da radije prihvaćaju talijanske nego slavenske škole.

Hrvatsko školstvo u Istri do Prvoga svjetskog rata

Hrvatski dio Istarskoga poluotoka (današnje područje Istarske županije i liburnijski dio Primorsko-goranske županije) do 1860. godine činio je veći dio *Istarskoga okružja* sa sjedištem u Pazinu (1825. – 1860.). Područje je bilo dijelom pokrajine *Austrijsko-ilirskoga Primorja*, koja se sastojala od Trsta s njegovim područjem i *Goričkoga* okružja. Nakon pada Bachova apsolutizma u Austriji, *Listopadskom diplomom* (1860.) i *Veljačkim patentom* (1861.) započet je proces demokratizacije Habsburške Monarhije, uvedeno je ustavno stanje, ukinuto *Istarsko okružje*, a od 1861. to je područje dobilo svoj Pokrajinski (zemaljski) sabor sa sjedištem u Poreču i nazvano je Markgrofovijom Istrom. U Saboru je bio samo jedan izabrani zastupnik Hrvat te tri biskupa kao imenovani članovi, od kojih su dvojica bili Hrvati (dr. Juraj Dobrila i dr. Ivan Josip Vitezić), a treći Slovenac (dr. Bartolomej Legat). Službeni je jezik bio talijanski.

Prema popisu stanovništva, koji je Austrija provela 1846. godine na temelju razgovornoga jezika, u Istri je bilo ukupno 228.035 stanovnika, od toga 134.445 Hrvata (58,9 %), Slovenaca 31.995 (14 %), Talijana 60.000 (26,3 %) te 1.595 ili 0,7% Nijemaca i drugih. Premda je prema navedenim podacima Istra neprijeporno bila hrvatska zemlja, vlada Monarhije dala je predstavnicima talijanskoga građanstva vlast u Pokrajinskome saboru, nedemokratski *kurijalni* izborni sustav pogodovao je društveno bogatijemu sloju, a tada su to bili Talijani odnosno njihove građanske stranke, osiguravši im većinu u Saboru. Poreč je tada bio važnim središtem veleposjednikâ i sitne lihvarsko-trgovačke buržoazije kojoj je pad feudalizma širom otvorio put za lihvarsko-kapitalistički pohod prema nezaštićenome i siromašnome hrvatskom selu.

Nakon Austro-ugarske nagodbe (1867.), Istra i Dalmacija pripale su austrijskome, a civilna i vojna Hrvatska ugarskome dijelu Monarhije, i tako je ostalo do sloma te države 1918. godine.

Istarski Hrvati nisu imali građanski stalež, bili su uglavnom seljaci, u velikoj mjeri ovisni o bogatim gradovima. Škole nisu postojale, a osim svećenika i malobrojnih učitelja,

nije bilo domaće inteligencije. U Istri prve polovice 19. stoljeća najvećim dijelom još prevladava naturalno gospodarstvo, tako da do narodnoga preporoda istarskom seljaku velike potrebe za školom nije bilo. Trivijalne škole, jednorazredne pučke škole u kojima je nastavni sadržaj, uz vjeronauk, ograničen na tzv. *trivium*, odnosno na čitanje, pisanje i računanje, zadovoljavale su potrebe. Hrvatska su mjesta do 1847. g. škole imala u sjedištima dekanata te u sjedištima župa. Nastavu izvode uglavnom svećenici i poneki laik, dok škole nadzire crkveni dekan.

Kada je riječ o hrvatskim javnim školama, možemo reći da one sve do sredine 19. stoljeća gotovo nisu postojale.

U Istri je uoči donošenja novoga školskog zakona g. 1869. bilo ukupno 138 škola. Osim deset glavnih škola (Cres, Gradiška, Gorica, Kopar, Krk, Mali Lošinj, Pazin, Piran, Rovinj i Trst), ostale su bile pučke (trivijalne). Raspored škola po kotarevima bio je neravnomjeran; izvori govore da je u koparskome kotaru bilo 38 škola, dok ih je u pulsko-rovinjskome bilo svega 14. U porečkome i pazinskome kotaru hrvatske škole gotovo nisu postojale.

Prijelomni događaj za cijelu Austriju bio je nov temeljni zakon – *Zakon o općim pravima državljana u kraljevinama i zemljama zastupanim u Carevinskom vijeću*, donesen 21. prosinca 1867. godine nakon Austro-ugarske nagodbe. U području školstva zakon uvodi obvezno školovanje za sve stanovništvo od šeste do četrnaeste godine, a člankom 19. uređuje se da... *U zemljama, u kojima žive različite narodnosti, moraju zavodi za opću naobrazbu biti tako uređeni, da svaka narodnost nađe sredstva, da se može izobražavati u svome jeziku, a ne treba biti primorana učiti koji drugi jezik pokrajine*. U skladu s temeljnim zakonom, 14. svibnja 1869. godine donijet je državni *Zakon o javnim pučkim školama*, a 4. travnja iduće 1870. godine njegova inačica za područje Istre – *Pokrajinski školski zakon*. On uvodi obvezno osmogodišnje školovanje: šest godina osnovne škole, a nakon toga učenici su još dvije godine trebali polaziti tzv. *opetovnicu* (večernja predavanja za djecu nakon završene pučke škole).

Prema novome školskom zakonu, svećenici više nisu smjeli biti učitelji, osim uz dozvolu i to u pomoćnim školama (*scuole ausiliari*), a do 1872. sve su pomoćne škole trebale postati redovite. Međutim, laicizacija škola sporo je napredovala, tako da su se pomoćne škole održale do konca 19. stoljeća.

Donošenje državnih školskih zakona išlo je u prilog Talijanima jer je sada financiranje i osnivanje škola bilo u rukama pokrajinskoga Istarskog sabora u Poreču, a u Saboru su, naravno, glavnu riječ imali Talijani. Upravu i nadzor školstva preuzelo je *C. k. zemaljsko školsko vijeće za Istru*, sa sjedištem u Trstu, koje je imalo izvršnu vlast. Odlučivalo je o

otvaranju novih škola, postavljalo i premještalo učitelje koje je plaćala zemaljska vlada u Poreču. U kotarevima su postojala kotarska školska vijeća na čelu s kotarskim kapetanima (poglavarima), a u općinama općinska školska vijeća na čelu s općinskim načelnicima. Kotarska i općinska školska vijeća uglavnom su davala primjedbe i savjete pokrajinskome školskom vijeću u Trstu. Zakonom iz 1869., u članku 6., uređuje se da *O nastavnome jeziku i o poučavanju u drugom zemaljskom jeziku, u granicama koje određuje zakon, odlučuje pokrajinsko školsko vijeće, nakon što presluša one koji uzdržavaju škole* (osnovne škole uzdržavale su pokrajina i općina). Mnoga su općinska vijeća bila u rukama talijanske stranke, koja je onda dakako određivala talijanski kao nastavni jezik u određenoj školi, što bi pokrajinsko školsko vijeće naposljetku prihvaćalo.

Usprkos teškoćama na koje su škole nailazile, broj osnovnih škola na hrvatskome jeziku u Istri od 80-ih godina 19. stoljeća u stalnome je porastu. Bio je to rezultat uznapredovale narodne svijesti i općinskih vijeća koja su, uz podršku stanovništva, tražila otvaranje hrvatskih škola, a državne su vlasti, upornim zalaganjem narodnih zastupnika iz Istre i njihovom kritikom sustava, započele zauzimati pravednije stavove.

Školske 1880./81. godine u Istri je bilo ukupno 168 škola: 75 talijanskih, 29 slovenskih, 54 hrvatske (32%), deset mješovitih (hrvatsko-talijanskih), što je i dalje u oštrome nesrazmjeru s nacionalnom slikom poluotoka. Naime, usporedimo li broj škola s brojem stanovnika Istre u promatranoj godini, proizlazi da je jedna škola dolazila na svaka 1.523 Talijana, 1.482 Slovenca, odnosno jedna na čak 2.254 Hrvata. Dvadesetak godina kasnije u Istri su bile 204 javne škole, od kojih 87 hrvatskih te 31 slovenska.

Učitelja je bilo malo, pa je vlada polaznicima učiteljskih škola dodjeljivala stipendije, a oni su se obvezivali da će u pučkim školama raditi najmanje šest godina. Učitelji su školovani u učiteljskim školama u Koprnu i Kastvu.

Legg Nazionale i Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru

Talijanska iredenta je 1885. g. u Trstu osnovala društvo *Pro Patria* sa zadaćom da putem podružnica u Goričkoj, Istri i Dalmaciji otvara dječje vrtiće i osnovne škole s talijanskim nastavnim jezikom i u talijanskome odgojnom duhu. Budući su aktivisti *Pro patrie* otvoreno zagovarali da se Italiji pripoje pojedini teritoriji iz sastava austrijske države, no austrijska je vlada dekretom od 10. srpnja 1890. godine raspustila društvo *Pro Patria*. Nakon toga iredentisti su 1891. osnovali novo društvo s istim zadacima nazvavši ga *Legg Nazionale*, koja je podijeljena na tirolski, jadranski i dalmatinski dio. Jadranski je dio preuzeo djelovanje u

Istri, tršćanskoj i goričkoj pokrajini. Lega Nazionale provodila je novu talijanizaciju istarskoga hrvatskog i slovenskog žiteljstva, agresivno mu namećući svoje pučke škole i dječje vrtiće, talijanski jezik i talijanski duh.

Društvo su potpomagale neke mjesne općine u Istri, pokrajinska vlada u Poreču, a posebice nacionalistički i iredentistički usmjerenom društvu *Dante Alighieri*, osnovano u Rimu 1889. godine.

Lega Nazionale 1892. godine otvara prvu školu u hrvatskome dijelu Istre – u Labincima na Poreštini. Do kraja 1911. g. otvorila je 21 školu i 13 vrtića.

Lega Nazionale nasilnim je otvaranjem talijanskih škola u potpuno hrvatskim i slovenskim selima izazvala osnivanje hrvatskoga društva s jednakim ciljem – *Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru*, osnovane 24. veljače 1893., sa sjedištem u Puli. Godine 1895. sjedište Družbe premješteno je u Opatiju. Za ostvarivanje ciljeva Društva, napose za pravo otvaranja hrvatske škole, neumorno su se zauzimala dva predsjednika Društva i zastupnici u Carevinskome vijeću: dr. Dinko Vitezić (1822. – 1904.) i prof. Vjekoslav Spinčić (1848. – 1933.). Dugogodišnji tajnik Družbe bio je učitelj i kasnije književnik Viktor Car Emin (1870. – 1963.), koji je napisao knjigu *Moje uspomene na Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru* (1953.), *prilog povijesti hrvatskog školstva u Istri*. Društvo je svoj program ostvarivalo novčanim priložima prikupljanima diljem Hrvatske. U Zagrebu je osnovan *Klub Ćirilo-metodskih zidara* koji je poduzimao različite akcije radi pomaganja Družbe, a pojedinci su Družbi ponešto ostavljali i u oporukama. Od 1895. g. prodavale su se Družbine žigice s natpisom *Bog i Hrvati*, potom i drugi proizvodi prodajom kojih su se namicala potrebna sredstva. Jedan od izvora prihoda bile su Družbine podružnice, čiji su članovi plaćali godišnju članarinu. Prikupljeni novac omogućio je otvaranje pučkih škola i dječjih vrtića s hrvatskim nastavnim jezikom i u nacionalnome duhu te osiguravao smještaj i plaću učiteljima. Prve Družbine škole otvorene su u Baderni i Kašteliru g. 1896., a već 1898. otvorene su dvije škole u Puli. Potrebe su rasle jer su roditelji zahtijevali hrvatske i slovenske škole. Tijekom 25-godišnjeg djelovanja Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru otvorila je 41 školu. Družba je odigrala veliku ulogu u očuvanju nacionalnoga identiteta istarskih Hrvata nastojanjem da se škole otvaraju tamo gdje je prijetila najveća opasnost denacionalizacije, osobito u porečkome kotaru i gradu Puli.

Prva hrvatska gimnazija u Istri

Borba za srednje školstvo bila je još dramatičnija negoli borba za pučke škole. Talijanskoj buržoaziji nije bilo u interesu stvaranje hrvatskoga intelektualnog sloja, koji bi zbog nacionalne pripadnosti većini pučanstva pokrajine i zbog svoga poznavanja obaju pokrajinskih jezika istisnuo Talijane iz javne uprave, jer Talijani hrvatskim jezikom gotovo u pravilu nisu vladali. Istarsko talijansko građanstvo pomoću svoga intelektualnog sloja javnu je upravu i sudstvo držalo u svojim rukama, a to je bila moć koja je u činovničkoj Austriji igrala veliku ulogu.

Osnovicu hrvatskoga srednjeg školstva u Istri činila je *Carsko-kraljevska velika državna gimnazija*, prva srednjoškolska ustanova istarskih Hrvata, otvorena u Pazinu 1899. godine zaslugom Družbe sv. Ćirila i Metoda te dugogodišnje i uporne borbe istarskih preporodnih prvaka. O tome događaju pisala je *Naša sloga: Školskom godinom 1899./1900. ima se u Pazinu otvoriti hrvatski zavod, koji nas Hrvate... diže na visinu njihovih talijanskih suzemljaka, otvara našem narodu nova vrata koja su mu do sada zatvorena bila, osigurava njihov narodni opstanak u Istri, da možemo reći, osigurava Istru Hrvatima* (*Naša sloga*, 29. prosinca 1898.)

Sa svojim profesorima i učenicima, Pazinska gimnazija kao prosvjetna se ustanova pokazala značajnom sastavnicom hrvatskoga narodnog preporoda u Istri. Već je postojanjem svjedočila o kulturnoj zrelosti hrvatskoga naroda u Istri, dizala mu ponos i svijest. U isti mu je mah, pripremajući mlade intelektualne kadrove, poticala i osnaživala težnju za što jačom afirmacijom na svim područjima javnoga života i jačala nove snage, otvarajući našem narodu nove mogućnosti i najavljujući bolju budućnost.

O značenju Pazinske gimnazije bivši njen učenik Miho (Mijo) Mirković – Mate Balota u knjizi *Stara pazinska gimnazija* (Zagreb, 1950.) zapisao je sljedeće: *Ma kako bilo svjetlo ovoga svjetionika slabo, mutno, utuljeno, svjetlo seljačkog ferala na ulje u doba elektrike, ipak je bilo svjetlo. I zrake su njegove obasjavale na mahove ovu malu zemlju, sve tamo do Kaštelira, Vabriga, Tara i Rovinjskog sela. I gore do Vrtonigle i Lovrečice i Ižole, Pomjana, Marežige i Doline. Makar su padale u rijetkim i slabim mlazovima.*

Istovremeno s otvorenjem Hrvatske gimnazije, pokrajinske su vlasti 1899. godine osnovale Talijansku realnu gimnaziju u Pazinu (*Ginnasio Reale Provinciale di Pisino*). Uz koparsku punu gimnaziju, i onu u Puli, istarskim Talijanima nije bila potrebna nova gimnazija u Pazinu, u središtu istarskoga kotara s neznatnim brojem pravih Talijana. Carmelo Cottone, jedan od istaknutijih fašističkih školskih pedagoga, u djelu *Storia della scuola in Istria da Augusto a Mussolini* (Capodistria, 1938.), navodi da je talijanska gimnazija u Pazinu

osnovana „*in contrapposizione alla Scuola Media Slava*“ (znači „u opreci, suprotstavljanju“ prema slavenskoj, da ne napiše hrvatskoj školi, *op. ur.*), stoga su je Hrvati s punim pravom nazivali *prkos gimnazijom*.

Uz Hrvatsku gimnaziju u Pazinu je g. 1912. osnovana i privatna *Ženska učiteljska škola* (prva u Istri), u koju se u prvi razred upisivalo svake druge godine. U školi su besplatno predavali profesori Hrvatske gimnazije u Pazinu. Iz nje su izišla dva naraštaja učiteljica (1916. i 1918.).

Hrvatsko školstvo u Istri uoči Prvoga svjetskog rata

Nesmiljena borba za nacionalnu opstojnost Slavena na istarskim prostorima, usuprot višestoljetnim nastojanjima Talijana i talijanaša da ih pokore, odnarde i potalijanče, a što su najuspješnije i najučinkovitije mogli činiti putem škola i dječjih vrtića, dosegla je vrhunac uoči Prvoga svjetskog rata.

Stav je bečke vlade prema borbi između Družbe i Lege bio kolebljiv zbog straha od separatističkih tendencija obiju strana. Tek nakon ulaska u rat s Italijom, Austrija je stala na hrvatsku stranu (umnogome kasno, *op. ur.*).

Pred početak Prvoga svjetskog rata, 1913. godine, u Istri je bilo ukupno 278 javnih škola, uključujući i privatne. Talijanskih škola bilo je 115, odnosno 41 % svih škola u Istri, a hrvatska 121, odnosno 43 %. No, razlika je bila u broju razreda, učitelja i polaznika. Od ukupno 565 razreda, talijanskih je bilo 313 (58 %), a hrvatskih samo 200 (28 %); od ukupno 818 učitelja 467 ili 58 % bilo je talijanskih, a hrvatskih tek 200 (24,5 %); među 40.537 učenika talijanske je djece bilo 51 % (20.669), a hrvatske 32,7 % (13.264).

Bez obzira na navedene nesrazmjere između talijanskih i hrvatskih škola, broj se hrvatskih škola u razdoblju od 1880. do 1913. godine više nego udvostručio. U usporedbi sa školskom 1880./81. godinom, kada su postojale 54 hrvatske škole, broj škola je u razdoblju od 23 godine povećan za 67 odnosno 124 %.

Osobito velik doprinos razvoju škola dala je Družba sv. Ćirila i Metoda. U razdoblju od 1908. do 1913. godine broj Družbinih škola bio je sljedeći: 1908. Družba ima 28 škola, 1911. godine 31, a 1913. godine 41 školu.

Hrvatsko školstvo u Istri do kraja Prvoga svjetskog rata

Prvi svjetski rat izbio je ljeti 1914. godine. Nova politička i vojna zbivanja snažno su se odrazila na školstvo. Nakon izbijanja rata, austrijska je vlast mnoge mlade učitelje unovačila i poslala na bojišnicu, uglavnom u Galiciju, a istaknute učitelje, one koje je držala izrazitim

protivnicima režima, progonila je. Pojedini su se učitelji, izbjegavajući progone, sklonili u bansku Hrvatsku ili u slovenske zemlje.

Nakon ulaska Italije u rat u svibnju 1915. i prodora talijanske vojske do austrijske granice na rijeci Soči, Austrija tijekom lipnja i srpnja 1915. raspušta sva talijanska društva, pa tako i Legu Nazionale sa svim njezinim školama.

Zbog moguće opasnosti od napada talijanske ratne mornarice na jug Istre, austrijske su vojne vlasti evakuirale dio stanovništva južne Istre, sve do Kanfanara, poslavši ga u zbjegove u Austriju, Češku i Moravsku gdje su organizirane i škole.

Tijekom četiri ratne godine, od 1914. do 1918., škole nastavljaju s radom, sada u izmijenjenim okolnostima. Otvoren je veći broj hrvatskih škola. Družbine su škole pretvorene u pokrajinske, a većina Leginih otvorene su kao hrvatske. Točan broj škola iznimno je teško sa sigurnošću utvrditi jer su dostupni podatci manjkavi i često proturječni. Pozivajući se na podatke Vjekoslava Bratulića, Mate Demarin navodi da je tijekom četiri ratne godine u Istri otvoreno 49 novih hrvatskih škola. Prema Anti Cukrovu (*Između obrazovanja i denacionalizacije*, Pula, 2001.), u navedenom razdoblju otvorena je ukupno 51 škola, od kojih je 21 bila novootvorena, a ostalih 30 već je postojalo, kao Družbine ili Legine škole.

Neposredno prije talijanske okupacije 1918. godine, u Istri su postojale 222 škole, bez obzira na organizacijski i vlasnički ustroj. Dio njih nije radio zbog nedovoljnog broja učitelja, dio školskih objekata zauzela je pak vojska i sl. S takvim stanjem u školstva Istra je dočekala svršetak Prvoga svjetskog rata.

Prvi svjetski rat završio je 11. studenoga 1918. godine. U četverogodišnjem ratnom vihoru nestalo je Austro-Ugarsko Carstvo. Istarski Hrvati nadali su se da će se konačno moći priključiti matičnome narodu u okviru novonastale zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca. Međutim, „zahvaljujući“ odredbama tajnoga Londonskog ugovora, dogodilo se nešto sasvim drugo. U skladu s točkama 4. i 5. toga ugovora iz 1915. godine, na osnovi kojega je Italija ušla u rat na strani sila Antante (izdavši savezništvo sa Središnjim silama), talijanska okupacijska vojska ušla je već 5. studenoga 1918. godine u Pulu, ubrzo zauzevši čitavu Istru.

Talijanskom okupacijom Istre 1918. nastavljena je denacionalizacija hrvatskih škola, a već u prvim mjesecima okupacije ukinute su mnoge hrvatske škole i pretvorene u škole s talijanskim nastavnim jezikom. Sekcija za školstvo Civilnoga komesarijata sa sjedištem u Poreču 13. prosinca 1918. raspušta sve Družbine škole. Od 121 hrvatske škole i 49 novootvorenih javnih škola tijekom rata, u razdoblju od studenoga 1918. do lipnja 1919.

godine preostalo je tek 59 hrvatskih škola s 86 razreda i 85 učitelja. Ostalih 111 zatvoreno je ili su otvorene kao talijanske škole.

I srednje škole ukinute su. Hrvatska gimnazija u Pazinu, na kojoj je dotad maturiralo dvanaest naraštaja, zatvorena je, jednako kao i Ženska učiteljska škola u Pazinu u kojoj su održane dvije mature.

Usporedo sa zatvaranjem hrvatskih škola, nove vlasti obračunavaju se s hrvatskim učiteljima koje umirovljuju, otpuštaju, zatvaraju, premještaju, progone ili konfiniraju. Jedini grijeh im je bio taj što su Hrvati (*croato*), odnosno slavenofili.

Umjesto zaključka

U drugoj polovini 19. stoljeća politička scena Istre sve je življa jer su se oblikovale dvije sasvim suprotne ideologije, slavenska (Hrvati i Slovenci) i talijanska. Hrvati i Slovenci shvatili su da ih iz neravnopravnog položaja mogu izvući samo pismeni i obrazovani ljudi. Nisu više htjeli biti podređeni i potlačeni *slavi* odnosno *schiavi* (robovi). Borba se zaoštravala jer su Talijani istarskim Hrvatima i Slovencima priječili ostvarivanje njihovih nacionalnih i političkih prava, jednako prava na prosvjetno i kulturno uzdizanje i gospodarsko osamostaljenje. Borba je bila duga, neravnopravna i naporna. Najizrazitiji njezin dio odnosio se na otvaranje, obranu, očuvanje i razvitak hrvatskih škola.

Premda su Hrvati i Slovenci u Istri na području školstva bili u slabijem položaju od istarskih Talijana, ipak su upornom borbom postigli razmjerno visok stupanj osnovnoškolskog obrazovanja, što je predstavljalo dobar temelj za sav prosvjetni i politički rad. Borbom za školstvo budila se i širila nacionalna svijest, mobilizirao se narod i za druge političke ciljeve, a svaka izborna hrvatska ili slovenska škola slavila se kao očit znak nacionalne potvrde. Škola na materinskom jeziku bila je za istarske Hrvate i Slovence najznačajniji pokazatelj slobode.

Hrvatska inteligencija podrijetlom iz seljačkih redova veoma uvjerljivo opovrgava uvriježeno mišljenje talijanskoga liberalno-nacionalnog/nacionalističkog građanstva da se istarski *Slavi* mogu *civilizirati jedino ako se talijaniziraju*. Postavku prema kojoj se *talijanizacija* poistovjećuje s *civilizacijom* tijekom povijesti potpuno je demantirao. Brojni su se hrvatski javni, kulturni i politički djelatnici *civilizirali* prema najstrožim mjerilima zapadne uljudbe, ostavši pritom nacionalno svjesni, ali se *nisu potalijančili*.

Ante Cukrov

U DUHOVNOG LOGORU

Izostala su nova školstva u Istri od 1948. do 1949. godine

DNR